

צופים ב"אסונם"

197 | גירוש תושבות אל־טנטורה. מהמקום בו עומד הצלם המצולם, הוא קולט אותן כמעט אחת אחת עוברות למול העדשה וחולפות על פניה. אם הוא ישב יום אחד בביתו וצפה בחומרים, היה ודאי יכול לצייר לעצמו רפרטואר של הבעות פנים של מגורשות ומגורשים. לו מאות דיוקנאות כאלה היו נתלים על קיר אחד, ייתכן והיכולת של ההנהגה הצבאית והפוליטית להצדיק את הגירוש ההמוני של מאות אלפי תושבים בתואנת השתייכות ל"כנופיות" היתה נחלשת. האם הוא צילם מטעם עצמו? האם עבור גוף כלשהו? כך או כך, באחת מהמגירות שלו הוא שומר חומר גלם מוסרט של הגירוש מאל־טנטורה שטרם נצפה. כשהוא ייחשף, אם ייחשף, נוכל לראות את מה שתמונה נעה מאפשרת לפעמים לראות כשהצילום שותק. גם אז לא יספיק לנו החומר המוסרט, נזדקק לקרוא אותו יחד עם מסמכים ועדויות שמפליטי אל־טנטורה כבר

נאספו לא מעט [צלם: בנו רותנברג, גנזך המדינה, 18.6.1948]

צופים ב"אסונם"

198 | גירוש תושבות אל־טנטורה. על אם הדרך עתונאי וצלם. כל אחד מהם עומד דרוך עם הציוד שלו – זה עם מחברת פתוחה ועט בידו, זה עם מצלמה ופלאש ואצבע דרוכה על המתג. הם לא הזדמנו לשם במקרה, הגירוש נמשך כמה ימים, דרש התארגנות ותיאום בין הרבה אנשים וגופים, והם – המתעדים – היו חלק מהארוע. הכיתוב המוגבל שהותיר הצלם על התצלום – "העברת ערביות מטנטורה לעבר הירדן", היקשה על מיקומו בשרשרת אירועי הגירוש של תושבי אל־טנטורה שלא התבצע ישירות מהכפר לעבר הירדן אלא קדמו לו כמה תחנות [צלם: בנו

רותנברג, גנזך המדינה, 18.6.1948]

צופים ב"אסונם"

199 | גירוש תושבות אליטנטורה. מרגע שנעקרו תושבי אליטנטורה מביתם ומסביבתם והם לא יכלו להמשיך ולספק את צרכיהם בעצמם, הם הפכו לנטל. אף מדינה לא רצתה לדאוג לצרכיהם. מן ההתחלה, ההנהגה היהודית שיצרה את הפליטים ואת קיומם כמעמסה, התנערה מאחריות וניסתה להרחיק את הבעיה מתחומה. משרד המיעוטים התקשה לספק את צרכיהם בפורדיס שם היתה תחנת הפליטות הראשונה שלהם, היות וגם בלעדיהם היה הכפר למעמסה כבדה על תקציבו. המגורשות גם לא ענו לקטגוריה "שבויי מלחמה" ואי אפשר היה לטפל בהן מבעד למסגרת זו. ההנהגה היהודית עשתה כל שביכולתה למנוע את האפשרות שהפליטים יחזרו לביתם, וכך המוצא היחיד היה פניה לגוף שחרט על דגלו היעדר פניות בין הצדדים הלוחמים – הצלב האדום – שהוזמן לקחת חלק בגירוש ולתרום את חלקו. ב־18 יוני הגיעו נציגי הצלב האדום והבטיחו את העברתם מפורדיס של 1,004 מתושבות אליטנטורה לטוליכרם. האם היה

בכוחם של אנשי הצלב האדום למנוע את הפינוי? [צלם: בנו רותנברג, גנזך המדינה, 18.6.1948]

צופים ב"אסונם"

200 | עיראק אל־מנשיה. הסכמי שביתת הנשק עם מצרים, שנחתמו בחסות האו"ם, קבעו שלאחר התפנות הצבא המצרי, תושבי עיראק אל־מנשיה ישארו במקום מגוריהם וישראל תגן עליהם ועל רכושם. האו"ם שנתן חסותו להסכם, גם נתן חסותו להפרת ההסכם. התושבים ביקשו סיוע מהאו"ם ומהצלב האדום, והסיוע היחיד שאלה הצליחו לערוב לו היה גירושם מבתיהם. נציגי האו"ם משוחחים ביניהם כשברקע החיילים מקדמים בפעלתנות את העמסת הפלסטינים על הטנדרים המצרים. בנדיבותם שעליה ידווחו בגאווה לאחר מכן, הם מתירים לפליטים לקחת מרכושם, שהרי את נכסי הדלא ניידים שלהם, כמו גם את אדמותיהם, הם כבר הפסידו לישראלים, שעוד מעט יחלקו אותם ביניהם. האם היה בכוחם של נציגי האו"ם למנוע את הפינוי? [צלם: בנו

רותנברג, גנזך המדינה, 18.6.1948]

צופים ב"אסונם"

201 | גירוש תושבות אליטנטורה. ב־18 ליוני הגיעו נציגי הצלב האדום לפורדייס בליווי היועץ לענייני ערבים ונציג משרד המיעוטים. מצוקתם וייאושם של הפלסטינים היו כנראה כל כך גדולים, כך שהם תלו את תקוותם בנציגי הצלב האדום והאו"ם, שהיו חסרי כוח וסמכות לסייע להם מלבד להבטיח שלפחות במהלך הגירוש לא יאונה להם עוד רע. אחרי מלחמת העולם השנייה, בעידן שלפני הטלויזיה, הדמות האלגנטית והנקייה של אחות רחמניה במדים לבנים עם צלב אדום על הזרוע עוד יכולה היתה להיתפס בעיני המגורשים כמגוננת, ולשמש את המגרשים במאמצים שלהם לייצג את מעשיהם כמתקיימים בזיקה לתקנים בינלאומיים [צלם: בנו רותנברג, גנזך

המדינה, 1948]

צופים ב"אסונם"

202 | חיפא/חיפה. הבריטים, שבאופן פורמלי עוד היו אחראים לשלומם של התושבים הפלסטינים, קיבלו ללא התנגדות כמעט את המציאות החדשה של הגירוש שיצרו ראשי היישוב היהודי והפכו להיות ניצבים במציאות שהם יצרו. הקצין הבריטי שנעמד על במה קטנה המגביהה אותו מעט מן המגורשים משגיח שהתנועה של אלפי המגורשים לעבר קרונות הרכבת תתנהל כסידרה, בעוד שחיילים אחרים, כמו זה משמאל, אף מתגייסים להקל על המגורשים לשאת את מעט החפצים שהם הצליחו לקחת עמם [צלם: פרד צ'סניק, ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון, 22.04.1948]

צופים ב"אסונם"

203 | עיראק אל־מנשיה. עד לא מזמן, כשהם עוד היו עסוקים בפינוי חפציהם מהבתים, ביצירת ערימות, אפילו במנוחה הקצרה ישובים על חפציהם לפני הבתים, או כשהעמיסו ציוד על המשאיות, לא היה להם זמן לצפות באסונם "מבחוץ". כעת, כשהכל כבר מוכן והפליטים הראשונים מתחילים לצאת לדרך, השלושה מביניהם המסתכלים לעבר הכביש שעליו מתחילה להצטייר תנועת פליטים, לא יכולים להישאר אדישים. עיניהם מכווצות, פיהם נפער קמעה ושריקה קלה של שבר של מי שאינם יכולים לעמוד במראה חומקת מבין שיניהם. הילד הקטן משפיל מבטו והמבוגר מחפש במבטו מעבר לכתפו של הצלם. הצלם עוד אינו משמש כאן כתובת

מפורשת למצוקותיהם [צלם: בנו רותנברג, גנזך המדינה, 1949]

צופים ב"אסונם"

204 | אליקדס/ירושלים. המצולם מורה באצבעו על פגיעת פגזים בחצר מסגד עומר ממנה נהרגו 14 איש ונפצעו רבים. נזקים גדולים וחמורים בהרבה מזה שניתן לראות בתצלום הזה, צולמו ללא מחוות הצבעה, שהפכה כל כך מוכרת משנות השמונים ואילך. גם כאן, זו איננה התבנית המובהקת שבמסגרתה צלמים ומצולמים נעמדים זה מול זה כשבעל הקובלנה והנזק שנגרם לו ממוסגרים לעין המצלמה. מחוות ההצבעה כאן חסרה את הפרפורמטיביות של המחווה המאוחרת יותר, והיא דומה יותר לתיעוד של נזק בפני שמאי. גם באופייה זה, מחוות ההצבעה נעדרת לגמרי מהתצלומים בהם מתועדת הנאכבה. האם המצולמים לא ביקשו להראות את הנזק שנגרם להם? או האם הצלמים, יהודים ברובם, שהסתובבו שם, לא התעניינו במחווה הזו וחיכו ללכוד פריים שבו המצולמים לא מביימים את עצמם למול המצלמה? האם זה מקרי ששני הפריימים היחידים שבהם הבחנתי במחווה הזו (גם השני מאותו מקום בירושלים) צולמו בידי

צלם פלסטיני? [צלם: עלי זערור, תצלום באדיבות זכי זערור, 1948]

צופים ב"אסונם"

205 | מחנה שבויים עתלית. עדויות של הערבים שהוחזקו במחנות נסובות בעיקר על התנאים הקשים, עבודת הכפייה, המצוקה, הרעב. ארועי בידור לדוגמא, כמו זה שנראה בתצלום, לא הצליח לערער על היחס בין עיקר ותפל בזכרונותיהם. הצלם, כמו נציגי הצלב האדום, הוזמנו כדי להציג תמונה אחרת. במרכז המעגל עצירים בבגדים "מסורתיים" רוקדים ריקודים מסורתיים. לא ברור מי קבע את רפרטואר הריקודים ובחר להציג ריקוד המאפיין טקסי אירוסין ונישואין. משנקבע הרפרטואר, הסוהרים דאגו ככל הנראה לספק לעצירים את התלבושות, או לפחות את פריטי הביגוד לדמות הנשית. את הדמות הנשית גילם איפוא העציר הפלסטיני בבגדי אשה יהודיה. בזמן שעציר נוסף מנגן בחליל, כמו מלבישה מסורה על הסט, אחד הסוהרים ניגש אל

העציר המפזז ומסדר לו את הבגד [צלם: לא צויין, לשכת העיתונות הממשלתית, 12.11.1948]

צופים ב"אסונם"

206 | שם כפר לא צויין. כשהצלם נעמד מולם לצלם, הגבר מימין הרים אליו את עיניו וחיך. האחרים שעמדו לצידו המשיכו לנעוץ מבטם בפגר החמור בתהייה האם קשירת רגליו באמת תסייע להם להרימו. אולי גם הנעל הזרוקה לצידו מוכרת להם והיא זו שאינה נותנת להם מנוח. משמאל, קבוצת גברים נוספת מחלצת חפצים מן ההריסות. שם הכפר ותאריך התצלום, שמהם מתחיל המסע להחייאת המידע שנרשם בתצלום, כתובים במחברת של הצלם הגנוזה בארכיון צה"ל. כשהמחברת תוחזר לבעליה (בנו של הצלם) או תיפתח לעיון הציבור, אפשר יהיה לדעת האם הפלסטינים המחפשים כאן בין ההריסות עושים זאת בהרשאה או בהגנב, בכפייה או מרצון, בכפר ממנו גורשו הם או אחרים, בכפר ששוקם או נהרס עד היסוד. היעדרם של מראות כאלה מארכיוני המדינה הופך תצלום זה, שצולם בידי צלם פלסטיני בזירה שלא הוכנה לתצלום על ידי הצבא ואלויה לא הזמנו הצלמים היהודים, למקור מידע יחידאי, גם אם חלקי מאוד, על האופן בו

פגשו הפלסטינים את שרידי אסונם [צלם: עלי זערור, תצלום באדיבות זכי זערור, 1948]

צופים ב"אסונם"

207 | "עפולה". בארכיון צה"ל מתוייק התצלום עם התיאור הבא: "אזרחים ערבים אוספים יבול בשדה, אנשי הגנה שומרים עליהם". גם שם המקום "עפולה" מצוטט מהארכיון. אולם השדות האלה אינם עפולה. הם שדותיהם של זרעין, אל-כפרין, אבו זריק או אל-לג'ון. והאזרחים הערבים אינם אוספים יבול בשדה – הם חופרים בור. לא בור שטחי כי אם בור שעומקו מגיע להם עד הירך. אילו הם היו אוספים יבול בשדה, שקים וערימות יבול היו מקיפים אותם ולא חמישה חיילי הגנה המכתרים אותם מסביב, מכוונים לעברם נשק מחמישה מוקדים שונים. אילו ריחות היבול הטרי היו באויר, חיילי ההגנה לא היו נדרשים לכסות את אפם במטפחות. אל לב השדה היבש הובאו תחת איומי רובים 18 גברים פלסטינים (אחד מהם קיבל אישור לנוח) עם מעדרים כדי לחפור בור ולקבור בו סוד מסריח. אילו הצלם והארכיון שעבורו עבד, לא היו ממדרים וממסכים את המידע, אפשר היה לקשור את הנראה בתצלום למקום ולזמן ספציפיים. אולם דווקא ההכללה שנכפתה על התצלום הזה, שמציג במדוייק את מה שעדויות כה רבות של פלסטינים מתארות, מאפשרת ללמוד משהו חשוב: לא איך ארע הדבר במקום זה או אחר אלא מה שהיתה פרוצדורה שחזרה על עצמה. מישהו הרי היה צריך לפנות את המתים הערבים כדי שהיהודים יוכלו להמשיך לעסוק בבנין הארץ. לא כבוד המתים הדאיג את החיילים – אחרת היו נותנים לקוברים להתייחד עם מתיהם שלא תחת קנים של רובים – כי אם החשש מהתפשטות ריח ומחלות. בעדויותיהם חוזר אותו סיפור בו נאספו כמה גברים מן הכפר והובאו לקבור או את אלה שנורו קודם לכן במהלך הקרבות, או את אלה שנורו לנגד עיניהם. עדויותיהם נתמכות

בסיפורי הגבורה של יוצאי ההגנה [צלם: פרד צ'סניק, ארכיון צה"ל ומשרד הבטחון, תאריך משוער אפריל 1948]

צופים ב"אסונם"

208 | קלקיליה. כחודש לאחר חתימת הסכם שביתת הנשק עם ירדן, שבמסגרתו ישראל קיבלה את כביש קלקיליה-טוליכארם, הצלם הוזמן ככל הנראה כדי לצלם את הגדר שהוקמה בגבול עם ירדן. כשהוא הגיע למקום הוא נדהם לראות את תושבי קלקיליה "צופים בהשתאות בחיילים ישראלים מקימים גדר גבול מתיל" כפי שמתאר הכיתוב שהוצמד לתצלום בלשכת העיתונות. בארץ שבה לא היו גבולות, והתנועה בין דמשק, אלכסנדריה ועמאן היתה חופשית, גדר התיל נראתה כמכשיר אכזרי, מעורר השתאות ו"אימה [צלם: לא צויין, לשכת העיתונות הממשלתי, 07.05.1949]

צופים ב"אסונם"

209 | בפאתי אל־קדס/ירושלים. הרבה מצלמות היו שם, במקומות אסונם, ומעט מדי עדויות מצולמות פורסמו והופצו. מה הם עשו עם המידע החזותי שצברו כל אלה שענייהם היו שם, צופות באסון, לנכחו? כשהוא רוכן שם לעבר העקבה באדמה זמן קצר אחרי שזו נוצרה, מודרך על ידי עדי ראייה שבכוחם לקשר את הנראה למדובר, הוא מחזיק בבעלותו – לא רק ברשתית עינו – את מה ששייך לציבור כולו. עדויות מצולמות אלה דרושות עוד יותר היות ומרבית העדים הראשיים מבין הקרבנות הוגלו מארצם ולא הורשו לחזור ולהשמיע את עדותם, והחלק הגדול של העדים שאחראים לטיהור האתני של המקום הזה מעדיפים כיום לשתוק, לגמגם, או למנוע

את עדותם [צלם: עלי זערו, תצלום באדיבות זכי זערו, 1948]

צופים ב"אסונם"

210 | שם כפר לא צויין. יושבי הכפר מכונסים במעגל סביב הגופה העטופה. בפריים סמוך של אותו צלם מאותו מקום, שאותו בחרתי לא להראות, מוצגת הגופה חשופה למחצה על יריעת בד. באופן מפתיע, פלג גופה העליון מכוסה בבד. נראה כאילו אלה שהניחו את הגופה במרכז לעיני הנוכחים – מקומיים וזרים כאחד – ביקשו להצביע על אזור החלצים כמקום שעליו יש להסתכל כדי ללמוד את מה שהם מבקשים לספר. היומן של הצלם נמצא בארכיון צה"ל וטרם הוחזר ליורשיו. איש מלבדם אינו יכול לחלץ את מעט המידע שהיה זורה אור על נסיבות התצלום, או לפחות מעגן אותו בזמן ובמקום ספציפיים. גם מבלי שניתן יהיה לשחזר מה בדיוק אירע לאיש המוטל כעת מכוסה בבד ספוג דם, מארוע התצלום שלפנינו הנראה כטקס הצגת עדות, ומנוכחות הקצינים הזרים (שנראים באותו תצלום סמוך), אפשר להסיק שהוא צולם לפני יישומה של תוכנית ד', כשהפלסטינים עוד יכלו להציג את הנזק שנגרם להם. באותו פריים סמוך, רבים מבין הצופים במעגל נראים מכסים את פניהם במטפחת או בכאפייה שלראשם, כאילו ביקשו לסוכך על עצמם מפני הריח והמראה. משנעטפה הגופה החל המעגל להתפרק וחלק מן הנוכחים נועד בקבוצות קטנות, משוחח על מה שארע ומה שנגלה [צלם: עלי זערוור, תצלום באדיבות זכי

זערוור, תאריך לא צויין]

צופים ב"אסונם"

211 | כְּפָר בִּרְעָם. כבר בשלב הזה, כדי לראות את האסון, צריך היה להתנגד למשטר, לשדה הראייה שהוא יצר [צלם לא צויין, התצלום נמסר לנאהדה זהרה, דור שני לעקורי כְּפָר בִּרְעָם, על ידי שחר רגב חבר קיבוץ ברעם

(הסריקה באדיבות שחר רגב ומרון פרח גם הוא מעקורי כְּפָר בִּרְעָם), 1948]

צופים ב"אסונם"

212 | כְּפַר בַּרְעָם. המבט האוירי אומץ על ידי המדינה המודרנית מרגע שהומצא במאה ה־19 בשל הפוטנציאל הצבאי שלו. תצלום זה של כְּפַר בַּרְעָם צולם כחודש אחרי שהוקמה מדינת ישראל. אולם לא היה זה התצלום האוירי הראשון שיהודים הפיקו מכפריהם של ערבים. מ־1947 פעל בשטחי פלסטינה "שירות אויר" יהודי שתָרם את חלקו להפקה השיטתית של מידע מודיעיני על הערבים. הם יכלו לעשות זאת לפני הקמת המדינה היות והמנדט הבריטי לא תבע אז מונופול על השמים. ממעוף הציפור חייהם של אנשים, שזה עתה סיימו לקצור את תבואתם ולהניחה בגורן, אינם נראים, ותחתם מרחב מחייתם מופיע למבט באמצעות מונחים צבאיים כמו דרכי גישה, עמדות, פתחי מילוט, עמדות ירי ועוד. ב־1953, חמש שנים אחרי הקמת המדינה ושנתיים אחרי הבג"צ הראשון שקרא להחזרתם, נמחקו מעל פני האדמה בתי הכפר מלבד בית הכנסת העתיק. עד היום, מתגוררים מגורשי הכפר, אזרחי המדינה, בסמוך. לו האזרחות במדינת ישראל לא היתה דיפרנציאלית, הם היו זוכים לתיקון ופיצוי [צלם לא צויין, התצלום נמסר לנאהדה זהרה, דור שני לעקורי

כְּפַר בַּרְעָם, על ידי שחר רגב חבר קיבוץ ברעם (הסריקה באדיבות שחר רגב ומרון פרח גם הוא מעקורי כְּפַר בַּרְעָם), [25.6.48]

צופים ב"אסונים"

213 | אלינאסרה. הן והוריהן גורשו אמנם מבתיהם בכפר עילוט אבל נשארו לגור בפלסטין. כבר קרוב לשנה שהם גרים במנזר הסלזיאני בנצרת. הן מטפסות לטנדר שיוביל אותן לטיול בטבריא/טבריה. הוריהן ואנשי המנזר מנסים ככל שניתן לנהוג כאילו החיים כרגיל ולא לגרוע מאומה מחינוכן, כולל טיולים בחיק הטבע בחופשות. אלא שהפעם, כשיגיעו לטבריא/טבריה, יראו נוף אחר מהמוכר. גם אם הן לא יבחינו בכך, המבוגרים שילוו אותן וודאי יראו את החורבות, את ייהוד המרחב, את עקבות האסון המוטבעים גם בגופם. אולם כדי לא לגרוע מחינוכן הם יימנעו ככל הניתן מלהפוך את זה לעיקר, והילדות יהנו משכשוך רגליהן במימי הכנרת [שם צלם לא צויין,

התצלום באדיבות בית הספר "ישוע הצעיר" (דון בוסקו), נצרת, 1949]